

як сучасний сусідній регіон знаходиться в постійному полі зору істориків, правників та політологів. Що ж до загального огляду, то політико-партійне життя Закарпаття вивчалось зарубіжними науковцями крізь призму того чи іншого наукового явища, але комплексного дослідження цієї проблеми до сьогодні немає.

1.4. Томаш Масарик і Закарпаття: погляд мемуаристів

Доволі знаковою є мемуарна література, в якій знайшло своє відображення суспільно-політичне життя міжвоєнного Закарпаття. Авторами мемуарів були переважно безпосередні свідки тогочасних суспільно-політичних подій. У своїх працях вони висловлювали власні судження та описували ті чи інші факти з суб'єктивного погляду. Авторі спогадів зосереджували основну увагу на загальних проблемах тогочасної суспільної життєдіяльності, висвітлювали передусім державотворчі процеси кінця 30-х рр. ХХ ст. Проте трапляються й невеликі мемуарні екскурси, цікаві з огляду на досліджувану тему.

Специфіка мемуарної літератури полягає також у тому, що період входження Закарпаття (під назвою Підкарпатська Русь) до складу Чехословацької Республіки з погляду юридично-правового та суспільно-політичного аналізу викликав неоднозначну оцінку. Тому й зміст спогадів-мемуарів, у яких відсутня єдність міркувань із тієї чи іншої проблеми, є досить суперечливим, що змушує уважно підходити до вивчення таких творів.

Одним із перших зразків мемуарної літератури, в якій є згадки про політичні партії тогочасності, стали "Спомини" відомого громадсько-політичного й національно-культурного діяча Закарпаття, лідера проукраїнських політичних сил, згодом президента Карпатської України Августина Волошина [157]. Ці матеріали були видані і у збірниках творів лідера проукраїнських сил краю, що вийшли в останні роки [158, 159]. У розділі "Ко ис-

торії нашого новинарства” автор згадує про функціонування в краї періодичних друкованих органів, частина з яких виконувала функцію партійної преси. Серед таких Августин Волошин назвав видання “Руська Нива”, “Вперед”, “Карпаторусській Вестник”, “Село”. До кожної газети автор подав невеличкий коментар [159, с. 65 – 66].

Незважаючи на те, що події далеких 20 – 30-х років ХХ століття постійно були предметом наукового інтересу дослідників, безпосередні свідки тогочасних подій тривалий час не публікували свої спогади. У вітчизняній історіографії за весь період існування радянської системи не з’явилося жодного подібного видання. Цьому є об’єктивне виправдання, що криється у боязні за власне життя і життя рідних, які були учасниками суспільно-політичного руху упродовж 20 – 30-х років, у прагненні уникнути переслідувань із боку тоталітарно-репресивних служб Радянського Союзу. Тому першими авторами мемуарних видань були емігранти із Закарпаття, котрі безперешкодно друкували власні спогади у видавництвах зарубіжних країн. Серед них слід виокремити передусім Августина Штефана [281 – 282] і Степана Ключурака [191].

На початку 70-х років ХХ століття побачила світ перша книга спогадів одного з активних громадсько-політичних діячів Закарпаття 20 – 30-х років, відомого представника української інтелігенції А. Штефана “За правду і волю”. Саме у цьому творі знаходимо спогади про політико-партійне життя міжвоєнного Закарпаття. У спогадах автор приділив увагу і проведенню перших парламентських виборів у Закарпатті, які були призначені на 1924 року [281, с. 61 – 62]. Перебуваючи безпосередньо у вирі тогочасних політичних подій, він виклав своє бачення виборчих перегонів і популярності політичних лідерів, оскільки сам був “бесідником в кількох селах на політичних зборах Христ.-Нар. Партії о. директора А. Волошина та д-ра Михайла Бращайка” [281, с. 57]. Цікавим також є опис подібних зборів, оскільки Августин Штефан досить детально відтворив, у якій формі вони проходилися, на які запитання звертали особли-

ву увагу виборці тощо. Важливим було вмiле роз'яснення мiсцевим жителям необхiдностi участi у виборах, пояснення найважливиших для населення програмних положень партiї тощо [281, с. 58].

Крiм того, у спогадах Августин Штефан подав загальну характеристику виборчої системи, описав процес голосування та виборчi “хитрощi”. Зокрема, автор згадує, що “виборча корупцiя при цих виборах була неймовiрна. Карпато-українськi организацiї чсл. народньо-соцiялiстичної партiї (Гагатко, Ед. Бенеш, Клофач), аграрної (Камiнський, Розсипал, Швегла), комунiстичної (Мондок, Готтвальд, Сталин), куртякiвської (Куртяк, Мiклош Козма, Гортi), мадярсько-нацiональної партiї (Корлат, Мiклош Козма, Гортi) мали в достатнiй кiлькостi добре плачених i вивчених агентiв, якi сотками розбрились в “Пiдкарпатській Русi”, маючи до диспозицiї тисячi доларiв” [281, с. 63].

Там само А. Штефан коротко аналізує партiї, якi брали участь у виборах до чехословацького парламенту в 1924 р. Загальний огляд є обмеженим, але досить чiтким. Так, вiн зазначає, що “шiсть з них належали до “штатотворних – державнотворчих” партiї i мали “матiрну” партiю в Празi [281, с. 64]. Далi А. Штефан пропонує своє бачення механiзму створення централiстських полiтичних органiзацiї, вказує на iснування потужної коалiцiї п'ятьох партiї, якi входили до так званої “всемогучої “п'етки”, звертаючи увагу на високий ступiнь довiри серед проурядових партiї до постатi Т. Масарика [281, с. 64].

Саме таким полiтичним силам присвячено окремий роздiл мемуарiв Августина Штефана. Вiн має назву “Полiтичнi партiї i вибранi посли 16 березня 1924” [281, с. 67 – 70]. Автор спогадiв подає огляд одинадцяти полiтичних органiзацiї, що дiяли в краї, здiйснюючи опис у такiй послiдовностi: назва партiї, кандидати, друкований орган, загальний результат виборiв, кiлькiсть вiдданих за партiю голосiв [281, с. 67 – 70].

Отже, книжка спогадiв Августина Штефана “За правду i волю” (Книга перша) стала в мемуарнiй лiтературi першою спробою аналізу деяких аспектiв суспiльно-полiтичних змiн у мiжво-

енному Закарпатті. І хоча поданого матеріалу замало, це видання має важливе значення, оскільки певним чином доповнює джерельну базу нашого дослідження.

Друга книжка А. Штефана “За правду і волю” побачила світ на початку 80-х років ХХ століття і продовжила серію мемуарної літератури, що стосувалася історії Закарпаття. Щодо суспільно-політичного життя Закарпаття 20 – 30-х років, свідком розвитку якого був автор, слід виокремити матеріали, в яких викладено коротку інформацію про деякі друковані органи політичних партій, зокрема: “Руська Нива”, “Народ”, “Вперед”, “Земля і Воля” [282, с. 183, 186 – 187]. Крім назви періодичного видання і партії, А. Штефан зазначив і склад редакційної колегії.

Окремий розділ у своїх спогадах Августин Штефан присвятив “Чеським партіям”. Розмірковуючи з приводу свідомого порушення чехословацькою владою політичних прав закарпатців, пов’язаних із небажанням проводити в краї парламентські вибори, автор подав партійний склад тогочасного чехословацького парламенту [282, с. 270].

А. Штефан описав зустрічі з провідниками політичних сил, зокрема Т.Масариком, А. Волошином, подав власні враження від почутого у розмовах. Окремі матеріали спогадів містять інформацію про політичну діяльність інших діячів [282, с. 326 – 327, 328].

Таким чином, і в “Книзі другій” споминів А. Штефана знаходимо цінні відомості про суспільно-політичне життя закарпатців, їх участь у політичній боротьбі за власну свободу і політичні права, роль у цьому процесі політичних і державних лідерів, у тому числі й президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика.

Ще одним учасником політичної боротьби закарпатських українців за державотворчу волю був відомий громадсько-політичний і культурний діяч Степан Клочурак. У своїх спогадах “До волі”, виданих у США наприкінці 70-х років минулого століття, він акцентував увагу на процесі становлення та розвитку

Гуцульської Республіки, визнаним лідером якої був сам [191]. Що стосується досліджуваної нами проблеми, то, на жаль, автор уникнув споминів про подальшу громадсько-політичну діяльність, зокрема у лавах соціал-демократів та аграрників, що пролило б світло на співпрацю з урядовцями і президентом Чехословацької Республіки. Про це коротко повідомлено у передмові видання, автором якої виступив Вікентій Шандор [191, с. 7 – 8]. Крім того, цікавою є розповідь Степана Клочурака про знайомство і подальшу співпрацю з іншими політичними соратниками [191, с. 85 – 88].

У подальші роки ХХ ст. (маємо на увазі постчехословацький період) вітчизняна історіографія не надавала особливої уваги позитивним аспектам розвитку краю у часи “буржуазної” Чехословаччини.

У період панування угорської окупаційної адміністрації нагадування про двадцятирічне перебування у складі Чехословацької Республіки було небажаним, а тому праці про суспільно-політичний розвиток краю того часу, особливо про роль представників політичної еліти (Т. Масарика зокрема), не з’являлися.

Крім того, у час розбудови незалежної України кардинально змінилася ситуація із написанням і виданням мемуарної літератури. До написання такого виду історіографії долучилися закарпатські емігранти, які покинули рідний край через об’єктивні причини – переслідування в постчехословацький період. Демократизація сучасного суспільно-політичного життя дала поштовх до творчої активності безпосередніх учасників подій 20 – 30-х рр. ХХ ст. Мемуаристи зуміли акумулювати великий матеріал і послідовно простежити проблемні аспекти політичного життя краю, свідками якого вони були.

Чи не найкращим зразком сучасної мемуарної літератури, яка стосується досліджуваної нами проблеми, є опублікований двотомник Вікентія Шандора “Спомини” [276 – 277]. Цінність видання полягає в тому, що автор підкріплює власні спостереження документальними фактами, архівними документами. Саме

політичні проблеми 30-х років минулого століття лягли в основу мемуарної праці відомого громадсько-політичного і культурного діяча краю. Зокрема, у першому томі В. Шандор аналізує роботу парламентарів (представників різних політичних партій) від Закарпаття [276, с. 158 – 159]. В. Шандор мав можливість постійно перебувати у вирі багатьох політичних подій того часу. Важливим моментом у політичній мозаїці, яку описує автор, були й проблеми функціонування політичної системи взагалі, а особливо стосунків між представниками політичної влади в Празі та регіональними лідерами. Проте помилкам політиків В. Шандор знаходить і виправдання. Він із розумінням справи констатує, що “у діях наших інструкцій помітний був брак досвіду як з роботи державних діячів, так і адміністративного апарату, що є властиве кожному народові, який не пройшов належним державним вихованням” [276, с. 265]. З останнім міркуванням автора важко не погодитися. Відомості про проблеми контакту, взаєморозуміння еліт знаходимо і в інших судженнях мемуариста [276, с. 267 – 269].

Слід зазначити, що Вікентій Шандор у своїх спогадах із почуттям суспільної справедливості ставить до процесу адаптації політичної системи. Боляче він реагує на те, що внаслідок неграмотного з юридичного погляду оформлення відповідних документів Закарпаття втратило згодом своїх представників у чехословацькому парламенті [276, с. 268 – 269].

У цілому перший том “Споминів” Вікентія Шандора є цінним доповненням оригінальних джерел з історії еволюції партійного життя 30-х років минулого століття, особливо з погляду фахівця юридично-правових основ дипломатичної документації.

Не менш цінні матеріали про політичні партії знаходимо і в другому томі “Споминів” В. Шандора [277]. Зокрема, автор наводить кілька конкретних свідчень про угорської діяльності Автономного Земледільського Союзу, у тому числі інформацію про щорічне фінансування партії Андрія Бродія та місцевих угорських політичних організацій [277, с. 39 – 44]. Спогади містять і

невідомі раніше факти про стосунків окремих політичних діячів [263, с. 66 – 68].

Отже, можна із впевненістю говорити, що мемуари одного з активних розбудовників Карпато-Української незалежності Вікентія Шандора зробили неабиякий внесок у вивчення цієї проблеми і допомогли зрозуміти багато подій тогочасного суспільно-політичного життя Закарпаття.

Крім згаданих мемуарних видань, висвітлення окремих аспектів суспільно-політичного життя 20 – 30-х рр. ХХ ст. знаходимо і в працях С. Росохи [249], Ю. Химинця [271 – 273]. У своїх спогадах вони частково торкалися політичного життя масарикової доби, натомість більше уваги приділили проблемам становлення Карпатської України кінця 30-х років як незалежної держави.

У мемуарах відомого громадсько-політичного діяча Закарпаття Юліана Химинця висвітлюється питання внутріполітичного життя Закарпаття у 20 – 30-х рр. ХХ ст. крізь призму чехословацької демократії, впроваджуваної адміністрацією Т. Масарика. Так, у праці “Закарпаття – земля Української держави” автор привертає увагу читачів до передвиборчих проблем у краї в 1920 та 1924 рр., описує участь у згаданих виборах політичних партій [271, с. 44 – 47]. Щоправда, ці матеріали він подає із посиланням на мемуарні спроби А. Штефана, що применшує оригінальність змісту спогадів Ю. Химинця. В аналізованому виданні знаходимо також інформацію про створення і діяльність партій тощо [271, с. 57 – 64]. Згадки про політичне життя можна знайти і в інших працях Ю. Химинця [272, с. 97; 273, с. 60 – 63, 75 – 78].

Узагальнюючи доробок мемуаристів стосовно досліджуваної нами проблеми, необхідно констатувати, що автори торкалися питання ролі Томаша Масарика в суспільно-політичному житті Закарпаття через призму адаптації крайового суспільства до умов розвитку чехословацької демократії у 20 – 30-х рр. ХХ ст. Саме під таким кутом зору спогадах подано розуміння політичної філософії президента, котрий на практиці реалізовував (хоч і

не всі) суспільно-політичні ініціативи, у тому числі стосовно розвитку окремо взятого регіону – Закарпаття. Об'єктивність їх міркувань і суджень була неоднозначною, подекуди суперечливою. Проте критичний підхід до аналізу спогадів надає можливість дослідникам визнати позитивний аспект існування мемуаристики як джерела і використовувати її в подальшому вивченні тієї чи іншої проблеми.